

M A S K A

M U N I — J U Š K O Z A K

S pomin na Munija je list iz dnevnika.

Munijeva mati se je zatekla v hladni zimski noči pred naša vrata. Bila je negovana in priliznjena bela mačica s črnimi lisami. Bržkone so jo zaradi stiske, ki je pričela vznemirjati družine, prinesli od nekod na naše dvorišče in jo prepustili usodi.

Imel sem jo rad in bi jo pogrešal v sobi. Toda bila je premilobna, vse preveč vdana, da bi me priklenila in zanimala. Kakor ženska, ki je sladka, voljna in vselej brižno pazljiva, da bi ustregla. Skrivnosti nisem opazil na njej, ne v sivih očeh ne v krempljih — živa črno-bela igračka.

Spomladi je zanosila in se v juniju tako otežila, da se ji je poznalo pri hoji.

Navsezgodaj me je Vlasta prebudila. Razburjena je pripovedovala, kako se je mačica oklenila njenih meč ter se pričela zvijati v porodnih krčih. Miklavž ni dolgo premišljal. Še ves zaspan je dvignil žival za vratno kožo in brzel z njo k sosedovim, da bi na senu v miru povrgla. Visela je navzdol in spustila na cesti majhnega, črnega mladiča, česar zaradi vneme niti opazil ni. Prinesli so ga kesneje za njim, ga položili k materi, ki je dopoldne skotila še dva mladiča.

Krstili smo le prvorojenca, povrženega na cesti, najslabotnejšega in nebogljenega. Drobnost črno telo se je komaj premikalo. Zato sta ga mlajša dva vedno odrivala in uspelo mu je, da se je počasi splazil do sescev šele, kadar sta že oba nasičena spala poleg matere na slami in kazala napete rožnate trebuščke. V jeseni smo ga prenesli domov.

Deset mesecev sva preživela z Munijem skupaj. Bil je molčeča priča misli in dela v sobi, življenja zunaj na cesti, ki ga je ure in ure opazoval skoz okno, dokler ga ni izvabilo.

Pod ognjiščem se v novem domu ni mogel vživeti. Nezaupljivo nas je opazoval iz toplega skrivališča, jedel malo, najrajši, kadar ga ni

nihče videl. Iz kuhinje se ni drznil. Če so ga prinesli v sobo, se je zvil na zofi ali postelji in se ni premaknil. Včasih so se mu posvetile žotle oči, ozrl se je po navzočih, takoj nato pa zopet zamižal. Ljubkovanje mu ni prijalo. Tudi na čohlanje za ušesi, ki je njegovi materi tako dobro delo, se ni menil. Motovilil se je sam zase, mršav in pretegnjen po kuhinji, se s strupenim pogledom izmikal rokam in se skrival po kotih.

Življenje je sililo v stanovanje. Od zunaj smo prinašali skrbi, jih tolmačili in zmajevali z glavo. Število brezposelnih je naraščalo.

„Spomladi so se branili kruha,“ se je govorilo v hiši, „le denar so hoteli. Sedaj prosijo kruha in poližejo krožnik.“

Ves dan so postajali pred vrati, zvonili in ponavljali svoje brige. Tu jim je pomolila usmiljena roka kos kruha, tam skledo z ostanki. Ponekod so stanovalci vdelali rešetkaste zaklopke v vrata, ki se niso potem brezposelnim več odpirala. Meščani, ki jih je človeška beda v udobnih stanovanjih vznemirjala, so pritrjevali pod imenom pločevinaste ploščice, okrašene z mestnim grbom in napisi, da se je gospodar odkupil na občini in je poslej policijski prepovedano pred stanovanjem beračiti. Tako se je vest olajšala in se je misel oprostila vsiljive stiske.

Dopoldne je pozvonilo. Pred vrati je čakal mlad mož v zamazani srajci in skoraj prosojni obleki. Vedro me je pogledal.

„Gospod, imate kaj dela?“

Odvrnil sem, da ga nimam.

„Drva bi sekal, premog bi nosil.“

„Ne potrebujem. Bi ne vedel kaj.“ Ponudil sem mu kruha in dinar.

Z jasnim pogledom me je zavrnil: „Ne prosim, zaslužil bi rad. Za vsako delo primem. Zagorski rudar sem, že štiri mesece brez dela. Pomagal sem prej pri kmetih, sedaj me je pomanjkanje dela prignalo v mesto. Mater imam, staro in nadložno.“

Še enkrat sem mu ponudil kruha in se opravičil, da mu dela ne morem dati. Zdelo se mi je, da me je preslišal; oziral se je v zadregi po vratih, dokler mu niso oči obvisle na imenu.

„Vi pišete?“ je smehljaje vprašal.

„Pišem.“

„Čital sem vašo povest. O, prej sem mnogo čital, dokler sem delal v revirju. Knjige in časopise. Ali ni čudno, da sem se pri vas oglasil?“

Morda mi je laskalo, ponudil sem mu denarja. Ni iztegnil roke.

„Drugič, gospod,“ je odgovoril z jasnim glasom, „oglasim se, če boste imeli kaj dela.“ Odšel je in v nadstropju više pozvonil.

Ko sem opoldne pripovedoval, kaj se mi je primerilo, se je oglasil Damjan. „Ali se ne godi Muniju dobro, še ljudem se ne tako.“ Nadlegoval je mačka, da bi se igral, a se je žival branila in se miže stiskala v kotu na zofi. Čez čas je s svetlimi očmi vprašal mater: „Ti, zakaj mu oče ni dal knjige?“

„O, Damjan“, se je nasmehnila Vlasta. Molčali smo, dokler nisem prepričevalno poudaril, da se je Miklavž osuplo ozrl.

„Vse to usmiljenje in miloščine so nesmiselne. Kaj bi zoper železne zakone razvoja?“

„Tako mislijo vsi, ki so se s ploščicami odkupili“, se je uprl Miklavž.

„Oni se skrivajo pred življenjem, mi pa okušamo stisko in gledamo z odprtimi očmi, kako smo se razgalili v našem človeškem dostojanstvu.“

„Naš Muni bi ne prosil“, se je zopet vmešal Damjan. „Ta bi ugriznil.“ Ni še izpregovoril do konca, ko je bolestno zajavkal.

Muni je ležal na hrbtu. Oklepal je Damjanovo roko s sprednjima šapama, jo grizel in suval vanjo z zadnjima od spodaj. Otrok je zastokal od bolečine in je komaj oprostil vso marogasto roko. Muni se je stisnil v kot in zamižal. Zver se je pričela prebujati.

Podnevi je zvonilo in zvonilo. Oglašali so se vse vprek, mladeniči, ženske, starejši možje, ljudje iz Banjaluke, celó Bosanci in Dalmatinci. Moledovale so redovnice. V procesijo brezposelnih so se uvrščali frančiškanski bratje, ki so nabirali za novo cerkev. Za silo oblečenemu moškemu je bilo nerodno stati pred vrati in je prosil, da bi se pogovoril na samem: bivši pisarniški ravnatelj, štirje nepreskrbljeni otroci, že šest mesecev brez dela, bolehná žena. Prostiti se sramuje, stoji pa na robu. Bil sem v zadregi. Mučno je gledati človeku v notranjost, kadar se mu zatika glas, ko slika svojo bedo. Ali bi mu razlagal lastne stiske, ali njene filozofsko-ekonomske vzroke?

Prihajali so otroci in ponujali jesenske cvetice. — Na dvorišču je invalid igral harmoniko, lepo dekletce, ki še ni imelo deset let, je s prijetnim glasom pelo ‚Gozdič je že zelen‘ ter se z bistrim pogledom oziralo v okna velike stanovanjske hiše. — Šumno so zacingljali kraguljčki na bobnih, ciganski otroci so se prekopicavali, peli in vrešče prosili. Muni je preplašen odskočil z okna. Okoren medved, do krvi odrgnjen na vratu, se je topo zibal na zadnjih šapah in poskušal plesati po udarih. Ugasle oči so videle le železno palico nad glavo.

V stranski ulici je v kletnem stanovanju zastrupil brezposelni delavec sebe, ženo in otroka. Izgubil je živce v stiski, ki se je razlezla po vseh zemeljskih celinah.

Muni se je popravil. Zalile so se mu lakotnice, dasi je ostal vitek kakor jegulja. Dlaka se mu ni več mršila. Voljna in gladka se je motno svetila. Nenavadno dolgi rep je nosil vedno lahno privihan.

Ure in ure je presedel na oknu moje sobe, v pritličju velike, rdeče stanovanjske hiše. Bil je še vedno plah, da se je vznemiril ob vsaki glasnejši besedi in skočil z okna, kadar je kdo nenadno stopil iz veže. Počasi se je privadil zunanjim šumom.

Lepi in topli jesenski dnevi so minevali. Okna smo imeli odprta do noči. Marsikateri večer sem slonel ob Muniju, ki je negibno z žoltimi očmi opazoval ljudi na cesti in se le tedaj premaknil na polici, kadar je ugledal nagajivca, ki ga je vselej dražil.

Življenje zunaj na cesti se nerazdružno poveže z življenjem v sobi. Poznal sem ljudi iz hiše in vse, ki so hodili mimo kakor slike na steni.

Mlada vdova, gospa Fani, si je v jeseni svetlo pobarvala lase, rdeči si ustnice in riše ločne obrvi. Vsak dan popoldne odhaja v mesto in se vrača proti večeru. Lahno se pozibava v bokih, s hudomušnim nasmeškom se pritajeno ozira v okna. Jetično truplo njenega moža razpada že drugo leto v jami. Ostala ji je hiša, popoldne poseda v kavarni na nebotičniku.

Okoli šeste ure hiti Elza mimo okna. Spomladi je nosila še preprosto pralno obleko, sedaj ima bluzo iz lahnega krepa, na rokah pisano volneno majko, in svilene nogavice. Kakor se je prej sama ozirala za drugimi, tako ji sedaj očividno ugaja, da jo vrstnice ogledujejo. Mati je perica v Štepanji vasi, ona služi v modni trgovini.

Ob tej uri brze vajenci, delavci in profesionisti, dekleta iz trgovin in uradov v gručah proti domu Zavôdó in na Spodnje Poljane. Pisarniški uradniki se vračajo v rdečo hišo. Mala Berta pričakuje vsak večer očeta na balkonu. Iz kuhinje se raznaša značilni votli glas „... Radio Ljubljana... domači kvartet...“ Gospa z otrokom v vozičku čaka pred hišo in kliče postrežnico: „Miiii-mi-ca.“

Stanovanjska rdeča hiša stoji v predmestju, kjer so pred leti prebivali po večini krčmarji, mesarji in drugi obrtniki v lastnih hišah, obdanih s prostranimi vrtovi. Med nizkimi domovi sta bila baročno poslopje duhovniškega zavoda in šola za odrasla dekleta iz boljših družin izjemi. Kesneje so na gorenjem koncu sezidali moderno tiskarno za katoliško časopisje, nekje na sredi gimnazijo. Med vilami na travnikih pod Gradom se je dvignila nova cerkev svetega Jožefa, sezidana v ponesrečenem moderniziranem romanskem slogu. V rdeči hiši so se naselili ljudje najraznovrstnejših poklicev iz vseh mestnih okrajev. Pol stoletja — sta-

remu-predmestju se oblikuje nova fiziognomija, življenjske okoliščine združujejo prebivalce v enoto. Na Spodnjih Poljanah in pašnikih na Kodeljevem so zrasla nova predmestja, ki se pretakajo po naših ulicah in Zavôdó v mestno osrčje.

Na oni strani vode je pod klancem odprla brhka gospa, tako se vidi skoz okno, vinotoč, kjer se ustavljajo delavci in obrtniki. Zvečer se razlega čez vodo kričanje pijancev, ki jih lastnica odganja izpred vinotoča. Potem razsajajo in se opotekajo pod visokim tovarniškim zidom. V sklenjeni vrsti stoji tam na nabrežju moja rojstna hiša. Mestnega vzdušja na nasipu ni čutiti. S Šentpeterske ceste se zatekajo po klancu doli k vodi kmetiške žene, ki opravljajo potrebo pod lipami. Taka je bila navada, odkar pomnim.

Pod mojim oknom se igrajo otroci „peklo in nebesa“. Oglušno kriče in poskakujejo po eni nogi. Iz kuhinj se širi v večernem hladu vonj po čebuli. Nekje nad mano igra nekdo na klavir motiv iz ‚Trubadurja‘. Okoli vogala zavije pesnik, ekspresionistične duhovne smeri, ki se v hladu do vratu zavija v črno pelerino. Zavôdó pridrsa počasi uradnik, kateremu so že dvakrat rezali v želodcu. Nekateri trdijo, da ima raka, sam pa vneta razlaga, da ima preveč kisline. Bledolična usmiljena sestra je privedla postarnega gospoda in ga podpira za podpazduho. Glava se mu trese, noge mu hromé od arterije.

Življenje bi moral človek tako mirno opazovati kakor ga Muni, ki ne trene z očesom in ne zmigne s štrlečimi brki. Mogoče bi mu potem snel pajčolan varljivega patosa.

Stemnilo se je, na cesti se je umirilo, visoko nad mladimi jagnedi so se prižigale zvezde. Na zapadu je ugašal stekleni večerni sij. Ljudje so se preoblekli in počasi odhajali v gostilne in kino.

V mraku sem prisluhnil. Šepetanje, sedaj pritajeno in zopet sikajoče se je čulo v veži poleg okna. Razložil sem le posamezne besede, „... separatisti... premisli... narod... država“. Glasovi so za hip utihnili. Čez čas se je zopet oglasilo razvneto prišepetavanje, nekdo je silil v nekoga. „... družino imaš... stanovanje... ni pardona...“ Zamokli glas je ugovarjal. Vzhičeno mu je pojoči glas dokazoval „... železna fronta... Mussolini...“ Poudarjena imena sem zajel. Iz veže sta stopila plavolasi gospod, ki se mu vselej mudij, in mladi učitelj. Na cesti sta se z glasnim udarom poslovila, politik je spešil proti mestu, učitelj pa je z razkrečenimi koraki in z glavo uprto v zvezde krenil dalje ob vodi.

Volitveni boji so razvnemali predmestje. V političnih arenah so boji bolj neusmiljeni in strupeni kakor v strelskih jarkih, kjer stoje eni in

drugi pred obličjem smrti, in ne podžigajo posameznikov individualni gospodarski pogoni.

V rdeči hiši so se vročične razburjenosti našli tudi otroci. Ko sem se na dan volitev dopoldne vrnil domov, me je pozdravil Damjan z žarečim obrazom. Rinil me je v kuhinjo, kjer je bil prilepil na vrata lepak in ga z okornimi črkami poslikal. V sredi je narisal nekakšnega mačka, spodaj napis s tiskanimi črkami: — Stopnjišče — Kandidat — Muni. —

Pod ognjiščem je ždel Muni z rdečo pentljo okoli vratu. Plaho je pogledoval drobno sekljano meso pred seboj.

„Muni ima danes posebno kosilo, ker je kandidat“, se je smejal Damjan in kazal bleščeče zobe. Ves dan je prenašal mačka, dokler ni proti večeru opraskan prijokal.

Pričelo je deževati in lilo je vse dni. Okna so se zaprla. Muni ni mogel opustiti svoje navade. Posedal je na ozki polici in se skoz steklo oziral na cesto. Popoldne je polegla na zofi v moji sobi, kjer je užival blagodejno toploto peči. Po navadi je spal. Kadar se je prebudil, so se uprle vame žolte oči. Včasih se mi je dozdevalo, da se je pod črnim noskom utrnil zadovoljiv nasmešek. Nato se je pretegnil na hrbtu, kolikor se je mogel na dolžino, iz mehkih tačic so pogledali kremplji. Kakor bi me vabil, da bi se igrala. Ko sem ga poščegetal po kosmatih prsih, se je oklenil roke in pričel suvati z zadnjima šapama vanjo. Grizel je le za šalo, vendar se je na koži poznalo. Preobrnil sem ga in ga pričel čohati za ušesi. Stegnil je glavo po zofi in kmalu zopet zadovoljno zahrnjaj. Njegovo dolgo, črno telo, na katerem ni bilo videti svetlejših dlake, se je ostro odražalo od zelenih blazin. Kadar se je ozrl nazaj in so zablestele žolte oči, se mi je zdelo, da gledam Goyevo sliko.

Po kosilu je redno pristopical v mojo sobo in se zvil na zofi, kjer je poležkaval do večera. V mraku se je pričel igrati sam zase z zavesami, okoli katerih se je vrtel v najraznovrstnejših poskokih. V tišini sem se nekajkrat zdrznil. Muni je telebnil po tleh, ko je izgubil ravnotežje v skoku.

Večkrat sem se pred črnim telesom, zvitim na zeleni blazini, zamislil. V sobni tišini se je čulo enakomerno Munijevo dihanje.

„Odkod moja čudna strast do živali? Ali izvira iz erotične sle in hlepi moja narava nenehno po voljnem in vdanem bitju? Išče po tej poti skrivnosti svoje matere Narave?“

Kadar se domislim vročega poletnega popoldneva in tiste temne strasti do črne psičke, v poltemi za zastrtimi okni, ko sem bil star šest

let in me je s skelečimi zobmi čavsnila v roko, da se je pocedila kri, se moram zgroziti . . .

Muni se ni rad igral z otroci. Še posebno se je ogibal Damjana, ki ga je večkrat ugriznil v rep. Venkaj ga ni mikalo. Nalašč smo puščali vrata na balkon odprta, toda izvabilo ga ni. Plašno je odskočil nazaj, če je zašumel veter v jaggedih.

Ko sem se neko noč oglasil pri sosedovih, se je splazila njegova mati za mano. Preskakovala je na razsvetljeni cesti iz sence v senco in me voljno sledila do hiše. Odprl sem vrata, smuknila je v poznano ji vežo in me v temi čakala pred stanovanjem. Šla sva v kuhinjo, kjer se je Muni, ko sem prižgal luč, prebudil. Domneval sem, da bo sin spoznal mater. Tedaj je mačica zapihala, Muni je nasršil dlako in pokazal zobe. Zateglo renčanje dveh srditih sovražnikov je polnilo kuhinjo in vznemirjalo nočno tišino. Tako divje še mačice nisem videl. Z naježenim hrbtom in renčečim prhanjem se je pomikala proti Muniju, ki se je srdit in preplašen umikal, skakal na stole, mize, ognjišče, odkoder je skozi blesteče zobe puhel svoj srd v mater. Če bi ostala skupaj zaprta, bi se pogrizla in oklala. Zato sem spretno zvabil mater vežo in jo spustil domov. Muni se je pričel to noč prvič dobrikati in se mi drgnil ob noge.

Počasi se je popolnoma udomačil. Zjutraj so ga našli po navadi na ognjišču, kjer se je zadovoljno pretegoval. Dopoldne se je prestavljal z okna na okno, popoldne je preživel na moji zofi, kamor je tudi po večerji zahajal, če ga ni zvabil Damjan k sebi.

Prve snežinke so ga osupnile. Sedel je med okni in strmел dolgo časa v naletavajoči sneg. Ko so se pričele snežinke lepiti zunaj na steklo, je previdno s tačico otipal okno. Pritisnil je nos ob steklo in se najbrž močno čudil, da ni mogel ujeti migljajočih kosmičev. Nemirno in vendar previdno se je kretal med okni. Opazil sem njegovo željo in odprl. Nekaj časa je sedel negibno, vdihaval sveži zrak in strmел v snežinke. Nato je stegnil šapo in se pognal za belim kosmičem. Tace so se dotaknile snega na polici, ki ga je začudeno ogledoval. Povohal ga je in kihnil. Zopet je drobna glava modro ogledovala belo preprogo. Nenadno se je razsrdil in pričel s sprednjima šapama odrivati sneg, dokler ni začutil mokrote. Plašno je odskočil in si na zofi oblizoval tačici. Po tem doživljaju se je snega vselej varno ogibal.

Človeška stiska je z zimo narasla. Sneg je visoko zapadel in pomrznil; v nočni tišini so se čuli v sobo škripajoči koraki. Brezposelni so pritisnili pred stanovanja. Beda ni več poznala ne sramu ne obzira. S počrnelimi rokami od mraza so ljudje prosjčali, kidali sneg in zvonili

na vrata. Razcapana obleka je komaj pokrivala kožo, videlo se je v človeka, ki je od brige za golo življenje pripravljen na vse.

Kdor je od zgodnje mladosti služil skromni kruh z delom, mu beračenje ni pomagalo. Poznalo se mu je, da nima fantazije ne posebne morale, ki je za ta poklic potrebna. Poklicni berači pa so v tej stiski oživeli.

Imeli smo „stalne“. Oblezli so vsak dan izbrane družine in se zadovoljevali s skromnimi, toda rednimi prejemki. Natanko so izračunali dnevni dohodek, ki je presegel izdatke.

Polagoma se je strnila organizacija, ki si je v nedodelanem kilometrskem kanalu, z vhomom iz gramozne jame zunaj mesta, ustvarila zavetišče in udobno prenočišče. V teminah so se zbirali izvežbani klateži in brezposelni, ki so se z dežele zatekali v mesto. Člani organizacije so se obveščali, katere družine izpolnjujejo zapovedi krščanske ljubezni in usmiljenja, kje so pritrtili odkupne ploščice in je zaman trud po stopnicah. Posamezne skupine so vedele tudi več. Ali se tu in tam vrata bolje ali slabeje zaklepajo?

Kadar se je župan v topli suknji ob lepih solnčnih dneh izprehajal tod z zamišljenim očesom in presojal stavbišča, ki so jih mestni očetje sklenili spomladi pozidati in zajezi brezposelnost, ni vedel, da prebiva spodaj v katakombah že novi župan brezposelnih.

V dolgih zimskih večerih se ni moje delo premaknilo. Posedal sem nad vrsticami, zaman napenjal misli in se varal z utrinki fantazije. Obupno sem strmел v mrtve besede. Muni je zdehal in se pretegoval na zofi, da so bili kremplji na šapah zvezdam podobni.

Možgani so bili živa antena, ki je sprejemala krčeviti drget sveta. Čutil sem, da misel ni več dorasla človeški bedi in stiski. V družbenih plasteh, ki doslej še niso mislile, se prebujajo temne in slepe nagonске sile ter si s fanatično vero v nadoblast prvinske sile in dogmatično idejo poskušajo izvojevati življenjske dobrine. Proti dvomu je naperjen revolver, ker je dvom nevarnejši od bojevitega nasprotnika. Sekire, znamenja sile — simboli dela in ideje se blešče na praporih, ki se dvigujejo nad preživelimi se insigniji. Beseda hira, življenjski krmar je električno dejanje.

Podnevi sem skoz okno gledal človeka, razgaljenega do kosti, ponoči sem mu bil sam enak. Lotevala sta se me upor in zavist. Če sem zapisal besedo: pšenica, se je pred mano v poltemi razprostrlo valujoče žitno klasje; hodil sem med njivami in vdihaval v solnčni pripeki vonj po moki, ljudskem kruhu. Beseda: denar mi je ustavila pero. Zgrozil sem se nad lačnim pogledom v svojih očeh.

Slekli smo svet do golega. Ali se ne prebuja v nas prvinsko strastno sovražstvo? In upor zoper vse, kar si lasti oblast nad našo voljo in mislijo? — Na koga se opira človek v svojem gnevu? Na človeka od duha, ki z drhtečimi prsti prešteva mesečno plačo? Na študenta, ki je zaradi sklede fižola na policiji ovadil tovariša? In delavca, ki hodi v cerkev in za procesijo, ker je tovarnar katoličan in mu plačuje za uro trdega dela

50 par?

„Materija“ je odprla svoja temna večnostna brezna, iz katerih zeva obup in se čuje, kako udarjajo v osrčje železne stope razvoja. Budist beži v nirvano, kristjan veruje v teoretično božje usmiljenje.

In umetnost? Ali je iztisnila besedo, da bi razvnela čuvstva in utešila žejo z razodetjem večnostnih zakonov? Ni le še ornament — ali Laokoontov patos? Ali ni patos zrcalo napisanih vrstic, naših misli in upora?

Odložil sem pero in se razdvojen ozrl na Munija. — „Čemu pišem?“

Tako sva živela v zimski tišini z Munijem, v katerem se je pričelo prebujati novo življenje. Kadar je prišla Vlasta v sobo in se naslonila na peč, je postal nemiren. Preobrnil se je na hrbet, sprostrl tace od sebe in jo ogledoval z žoltimi očmi. Če se ni zmenila zanj, se je z okretnimi gibi premikal k njej in stegoval tačice, da bi se dotaknil krila. Ko ga je pobožala, se je na vse načine vrtel pred njo, iskal roko s tačico, se drgnil z glavo ob njej, se nato nenadno prekopicnil, planil v skoku na tla in dirjal po sobi, kakor da je od radosti ponorel. Marsikdaj se je pri tem z vso silo zaletel v zid in je bil bliskoma zopet na zofi pri Vlasi. Vsak večer se je oziral k vratom, dokler je ni ugledal; tedaj ga je očitvidno spreletela hudomušna radost. Tako se ni igral doslej z nikomer.

Privadil se je ljudem, ki so včasih prihajali v samotno sobo, in je mirno spal med pogovori. Le igralca se je bal. Najrajši je takrat pobegnili.

Igralec je prihajal razdvojen.

„Gospod,“ je vzkliknil neki večer, „potegnil bom revolver in streljal.“ Stal je v senci svetilke na pisalniku in lice mu je skoraj posinelo. Začuden sem se ozrl vanj.

„Dà, gospod.“ Govoril je s slikovitim, globokim basom, trdno podstavljen v širokih bokih. „Duši nas.“ Slišno je zajel sapo. „Povedal sem jim, da ne morem več in da bom streljal.“

„Vaša predstava me je zanimala. Nekateri prizori so bili izredno harmonično predelani, doživljanje igralcev na odru je človeka pretreslo. Čeprav je drama prisiljena in izumetničena.“

„Izbral sem nalašč vojno dramo. Vsako leto bi se morala ponavljati in še ne bo nikoli dovolj. Kričite in vpijete, zavaljeni meščan se ne zgane. Jaz pa bi želel, da bi sleherni tepec tam doli občutil, kaj se pravi, klati se, človek človeka, umirati, crkati, poginjati v krvi. Za koga? Za človeško kulturo. Mi, mlajša generacija, ne moremo več molčati. Nas duši.“ — Zopet je slišno zajel sapo. — „Mi bomo kričali, rjovel.“ Roke so mu kakor odrevenele padle ob bokih. „Gledališče pa se ne zgane. Mi igramo ‚Luceta in Lipeta‘ in jaz preobračam kozolce, igram klovna, in nihče me ne vpraša, ali mi ne počí srce.“

„Videl sem vas, bila je ena vaših najboljših vlog. Odkritosrčno sem se ves večer smejal.“

„Gospod, ko sem sprejel vlogo, sem se vrgel na zofo in se grizel od jeze. Hamleta nosim v mezincu. Sedaj pa — na — igray klovna. Kaj bi? Resk, tresk po glavi in rokah, kozolce sem, kozolce tja . . . tako smo se topli po riti, da nismo mogli na odru zadrževati smeha. To je naša umetnost.“

„Vi verujete v umetnost?“

„Gospod, če bi ne, bi me jutri srečali med pometači. Edina umetnost lahko odreši človeka. V gledališče bi morali ljudje v procesijah. Hamlet je meni vélika maša, Te Deum človeškega duha. Gledalca bi morala oblivati zona pred duhovnimi misteriji človeka, da bi po predstavi ne mogel spati. Resnična umetnost je najvišja Morala in Resnica.“

„Če vas pravilno razumem, verujete vi v idealistično vzgojno umetnost.“

„Druge umetnosti zame ni. Sovražim tako zvano naturalistično, realistično umetnost. Gledališče je svetišče duhovnih vrednot. Sodobna umetnost mora biti vzgojna in obujevalna. Recite patetična, če hočete. Kakor veste, se vselej izognem telesni drastiki, poltenost nakažem le z rahlim gibom. Otresti se zemlje, gospod, to je cilj umetnosti. Zavrtati se v notranjost in duhovno dramo. — Duhà pa iščete zaman. Kakšna muka pri režiji. Človek bi streljal na oder. ‚Ne napenjaj prsi, govori z duhom‘ — kričim, besnim, nič ne zaleže. Ona pa . . .“ Zajel je sapo in povetil roke.

„Tudi riba na suhem, sodobni človek“, sem pomislil med molkom.

Tedaj me je pogledal s plamtečimi očmi.

„Gospod, snov imam za vas.“

„Prosim.“

„Napišite dramo in jaz izrežiram predstavo, da bodo ljudje krvaveli in pretakali solze.“

„In . . .“

„Ali veste, da se je Timurlenk rodil s strjeno krvjo v ročicah? Prgišče jo je prinesel na svet. Napišite njegovo dramo, tragedijo zverinstva in človečanstva tega največjega diktatorja na zemlji. Nihče še ni pogledal v njegovo dušo. Odkrite jo, napišite in ljudje bodo drhteli kakor pred Michelangelovo poslednjo sodbo.“

Povesil sem glavo. „Napisal bi rad dve, tri strani resnične izpovedi, a vso zimo ne morem omočiti peresa. Vsaka beseda se mi zdi Laokoonov patos . . .“

Samozavestno mu je privrelo iz globine prsi. „Napišite Timurlenka. Jaz vam kreiram patos človeškega zverinstva.“

Ostal sem pri svojem delu in nisem dovršil v tej zimi niti dveh strani. Morda jih ne bom nikoli.

Pritisnila je jugova odmeka, po golih jagnedih so drsele deževne kaplje. Ponoči je enakomerno žuborelo v žlebu in je udarjal dež na pločevino pred oknom.

Muni je zbolel, Damjan ga je prinesel v sobo. Obsedel je pod mizo v solnčni lisi in se ni premaknil. Mižal je in lagen drget mu je pretresal kožuh. Utrujen se je zavlekel čez čas v kuhinjo in se stisnil pod ognjišče. Črni nosek se mu je izsušil, da mu je vročično žarel.

Vsako jutro je bilo slabše z njim. Použil je le malo mleka in se zvil v svojem ležišču. Tudi kapljice mleka ni obdržal. Pričel je zeleno bruhati, da je bila kuhinja vsak dan ponesnažena. Včasí se je dvignil, se ozrl v človeka s kalnimi očmi in prilezel izpod ognjišča. Lahno je drgnil glavo ob dlan in se otožen vrnil nazaj. Nastavili smo mu sekljanega mesa, ki ga je imel najrajši. Toliko, da je ovohal, použil nekaj drobcev in že je bruhal.

Zavôdó je živel zdravnik, ki je imel mačke med vsemi drugimi živalmi najrajši. Trdil je, da je maček edina domača žival, ki živi pri človeku in je ohranila praravnost. Ni se mu vsužnila, temveč zvesto varuje svojo svobodo in se ne uklanja nasilju kakor pes. Izjavil mi je, da Muniju skoraj ni rešitve, kajti le redko se primeri, da ostane maček, ki dobi nekakšno škrlatinko, pri življenju.

Zaradi nesnažnosti je moral Muni iz kuhinje. Razmišljali smo, ali bi ga ubili, ker je od dne do dne hujšal in se očitno mučil. Vsem se je uprlo, da bi mu prikrajšali življenje, ki ga žival najbrž prav tako ljubi kakor človek.

Premišljal sem, kako sem se odtujil človeški species. Domislil sem se mladega, dobro katoliško vzgojenega častnika na fronti, ki si je v

zabavo pred laškimi jarki uredil skrivališče, odkoder je sleherno jutro lahko opazoval Italijane, kam hodijo zjutraj na potrebo in jih streljal z dobro puško v zadnjice.

Munija smo prenesli v klet in mu pripravili toplo ležišče. Prve dni se je še lahko dvignil, kadar smo mu prinesli mleka. Potem ni mogel več iz zaboja in sem ga moral pristaviti k skodelici. Iz kožuhá so mu štrlele le še kosti, včasih se mu je izvil slaboten stok. Dolgo ni mogel stati. Če je poskušal za mano, so se mu noge zašibile, da je sedel in otožno pogledoval k vratom. Pričakoval sem vsak dan, da ga najdem trdega. Neki dan je ležal pred zabojem. Najbrž se je ponoči dvignil, morda od bolečine, in ni mogel več nazaj. Ni se premaknil. Le žalostno me je pogledoval in lahno privzdigoval rep. Stojé sem ležečemu prešteval rebra. Obsodili smo ga na smrt in se odločili, da ga ubijemo.

Dva dni smo oklevali. Ko sem tretji dan odprl vrata, se je šele čez čas prikazal. Zanašalo ga je, drhtel je po vsem telesu. Mleka ni pokusil. S težavo se je privlekel do mojih nog in se pričel z milimi pogledi prislanjati. Vzel sem poleno. Bog vedi zakaj se je lahno dvignil in se s tačico dotaknil noge? Nisem ga mogel ubiti. Stopil sem k vratom, Muni se je zamajal, opotekel in poskušal z vsem naporom za mano. Tako ga še nisem videl prositi. Pustil sem vrata odprta in se ozrl šele na stopnicah. Zanašalo ga je, z drhtečimi nogami je lezel od stopnice do stopnice, nekajkrat zdrknil nazaj, dokler ni utrujen obstal pred vrati. V kuhinji se mi je drgnil ob noge in me svetlo pogledoval. „Naj umre sam na svojem ležišču“, sem se opravičeval zaradi femnilne razneženosti.

Drugo jutro se ni premaknil. Ko je odprl oči in me je ugledal, da režem kruh, se je omahovaje privlekel do mize in moledoval z obema tačicama. Postal je lačen, kar je pomenilo, da je prestal bolezen. Po malem je pričel uživati sekljano meso in spal vse dni. Čez mesec dni se je opomogel. Kostih so se mu še poznale, toda oči je imel čiste in nasek vlažen. Poslej se je popolnoma izpremenil.

Kadar je začutil, da sem doma, je prišel v sobo, legel na zofo in me ogledoval. Zatopljen v delo, sem nenadno začutil, kako se privija k nogam in se mi vzpenja v naročje. Prej sem ga le redko zvalil k sebi. Sedaj je nerad spal v kuhinji. Če je le mogel, se je previdno vtihotapil v sobo k Damjanu, se mu zvil ob nogah in preležal, včasih celó skrit pod odejo, vso noč pri njem. Marsikdaj me je zjutraj prebudilo, ko je nekdo previdno stopal po meni in me rahlo vlekel za uho. Bil je Muni, ki se je priplazil zjutraj, ali se je prikrižal že prejšnji večer v sobi. Zdelo se mi je, da se mu je pamet razbistrila. Razumel je, če sem mu povedal, pred katerimi vrati naj me počaka. Tam je čepel, dokler jih nisem odprl.

Popoldne sem delal pri pisalniku. Muni je pogosto skočil k meni, obsedel na knjigah in se opiral na prednje tačice. Nepremično je gledal, kako piše roka po papirju. Včasih se me je šapa rahlo dotaknila. Znamenje, da je lačen.

Pod nebom so se nosili beli oblaki, toplo je dihala od juga, okna onstran vode so se lesketala. V jagnedih se je pojavil nemir, trave pod njimi so ozelenele. Munija so pričeli zanimati vrabci. Ure in ure je prihuljeno zleknjen oprezoval za njimi. Le z repom je včasih na preži pomignil. Na pločniku je obsedel vrabec. Kakor blisk se je Muni sprožil, skočil in odletel preko pločnika v pesek pod oknom. Preplašeno je begal ob zidu in poskušal po žlebu navzgor, dokler ga nisem dvignil. Toda pomladne vonjave so ga že omamljale. Boječe in previdno se je večkrat splazil po pločniku, le od okna do kuhinje in zopet nazaj. V mraku sem ga pogosto zalotil, kako je na balkonu stegoval vrat in širil nosnice. Bil je še preplah, da bi ga izvabila pomlad, ki mu je dihala nasproti.

Cesta Zavôdó je oživela. Jutrnó solnce je žarko oblivalo pomladno oblečena dekleta, ki so s prožnimi koraki hitela v trgovine in urade. Nebo nad hišami je bilo prepreženo z lahnimi koprenami. Ko je zvečer zašlo solnce, ni sij na zapadu dolgo ugasnil. Tesno prižeti so se izprehajali pari pod ozelenelimi krošnjami. Ob žlebu poleg mojega okna sta si srnooka Zora in njen fant s kredo zapisovala ure sestanka. Muni je nekajkrat odskočil, kadar se je Zora skakljaje izmuznila iz hiše, se hitro ozrla proti žlebu in se ob jagnedih vrtela na peti.

V Ljubljani se je pričelo delo. Stroji so brneli od jutra do večera, meščani so se zbirali na bregu, modrovali, ugibali in opazovali delavce v strugi. Dva izmed naših 'stalnih' sta našla delo. Stala sta ves dan do kolen v vodi, dvigala z lopato težko ilovico in jo metala na vozičke. Veliki stroj je brnel, škripal in se okretal. Nenasitno je zajemal ilovico in jo prenašal do podstavljenih vozičkov. Po bencinu je zaudarjalo, ponoči pa se je razširjal smrad nad mlakužami v strugi.

Neki dan so stroji utihnili, vozički obstali, izbruhnil je štrajk. Na obrežju so posedali delavci in topo zrlí v strugo. Kmetiški fantje, visoki, temnopolti Bosanci, Dalmatinci, vsi so se uprli proti nizki mezdi in stražili, da bi kdo ne izdal bratovščine.

Teden dni so že počivali stroji in ljudje. Podjetniki niso odnehali. Tedaj je zdravnik na nabrežju kupil prašiča in ga poslal v delavsko kuhinjo.

Radovednost je izvabila meščane, da so se zgrnili v gručah na ogled. Proti večeru se je prikazal župan in se molče izogibal ljudem,

ki so strmeli v prazno strugo. Zavôdó so se razvneli raznovrstni pogovori. Bujna fantazija je že videla puške, ljudje so se plašno umikali in stegovali vratove. Otroci so pobirali vesti in kričali pred hišo: „streljali se bodo“. Okna so se odpirala, stanovalcev se je pollaščala razburjenost. Le gospa v gorenjem nadstropju je mirno igrala Valse españa na klavirju. Tišina je ljudi vznejevoljila, in le neradi so se razhajali.

Drugo jutro so stroji zopet zabrnili, koščena, od solnča ožgana telesa so se vrnila med ilovico.

Kesneje sem neko popoldne sedel pri pisalniku in upiral oči na cesto. Muni je nepremično ždel na knjigi poleg mene. Med ljudmi, ki jim je solnce sijalo v lice, sem ugledal visoko ženo. Poznal sem jo. Vedno je hodila v črnem. Stanovala je na Spodnjih Poljanah in preživljala osem otrok. Mož je padel v vojni, otroke je izredila s trdim delom in brižno štednjo. Lice se ji ves čas ni izpremenilo. Le koraki so postali počasnejši. Videlo se je, da globoko zajema sapo. Vsako jutro sem jo opazoval, kako hiti na trg, vedno molčeca, kakor da ne pozna žive duše na svetu. Ta dan se mi je dozdevala bolj bleda in še bolj zamišljena. Zvečer sem zvedel, da so ji zaprli sina študenta, ker so ga dolžili, da je podpihoval delavce med štrajkom. Mati se je bila odtrgala od dela in ga šla obiskat.

Domislil sem se študentovega otroškega obraza, njegovih mirnih, temnih oči, v katerih je plamtela čudna vera, ko mi je nekoč pod lipami šepetaje govoril: „Poglejte okoli sebe. Koliko gorja se prikriva sedaj v človeških očeh, koliko upora v prsih. Matere jokajo na skrivaj, možje si ponoči grizejo ustnice. Podnevi so vsi naprodaj za kruh. Vrata v celicah se odpirajo in zapirajo. Ozrite se po vsem svetu. Življenje posameznika je izgubilo vsako ceno, mrtvi ne štejejo več. Obleže s prestreljenim vratom, nihče ne pozna imen, ne ubijalcev. Ali more človek danes živeti brez asketske vere v odrešitev človeka?“

Ta dan se mi je zopet ustavilo pero. Mislil sem na igralca in na študenta, hodil po sobi in se zaman izpraševal, kako bi odgovoril na študentovo vprašanje brez igralčevega patosa.

V junijskih nočeh je Munija izvabilo. Sprva se je spuščal po žlebu in se previdno plazil do jagnedi. Stegoval je vrat, širil nosnice, a je hitro ob šumu skočil v senco pod okno. Neko noč se ni vrnil do jutra. Okusil je noč. V zgodnjem somraku se je pretaknil skozi vrata in vse dopoldne spal. Popoldne pa je zopet zvesto stražil na pisalniku. Komaj se je zmračilo, je postal nemiren. Zmuznil se je z okna, ne da bi se ozrl. Ponoči se je oglašalo Zavôdó mijavkanje, zateglo renčanje, ki se je razvilo v besno spopadanje mačk. Morda se je Muni breznal med njimi.

Kesneje se je včasih vrnil pred jutrom, zato sem puščal okno odprto in ga marsikdaj, ko sem se prebudil, zagledal spečega ob nogah.

Na dan Rešnjega telesa se ni vrnil. Ponoči sem pozabil odpreti okno. Mogočno so po cerkvah pozvanjali zvonovi k procesiji. Tedaj ga je Miklavž zagledal v pesku ob dvoriščnem hodniku. Ležal je stegnen in se ni ganil. Dotaknil se ga je in občutil, da je že hladen. Nekaj krvavih madežev se je poznalo na pesku. Smrtni boj je bil najbrž krčevit, kajti pesek je bil videti ves premešan, kakor da se je pred koncem obupno v krogu vrtil. Za desnim ušesom se mu je strdila kapljica krvi.

Miklavž ga je prinesel na balkon in je dvignil glavo. Bila je čista, eno oko zaprto, drugo stekleno. Zadnje muke so otrpnile v potezih okoli ust, ki so ostala na pol odprta, da so se v bledih dlesnih videli beli zobje. Nosnice so se zamašile s strjeno krvjo.

Zavôdó so brzele deklice v svilenih oblekah in s cveticami v košarah, hiteli so mladi križarji z nabranimi stuartskimi ovratniki. Zvonovi so potrkavali.

Z grenkimi občutki sem strmел v Muniјеvo zverženo lice, na katerem se je odražal smrtni boj. Maska ubitega z udarcem za uho.

V tem hipu sem zagledal vse, ki so in bodo obležali v dneh človeške stiske s prebito črepinjo. Tihó žalujejo za njimi.

TARAS ŠEVČENKO

OB 120. OBLETNICI PESNIKOVEGA ROJSTVA
N. PREOBRAŽENSKI J

Izredno tragična usoda je zastrla s črno senco vse življenjsko delo velikega ukrajinskega pesnika. Zrasel je na Kijevske kot sirota brez staršev, z osmimi leti pričel „spartansko šolo“ pri kmečkih mazačih, kamor ga je vleklo hrepenenje po slikarstvu, in v stradanju in trpljenju preživel svojo mladost. Moral je kot tekač pri svojem graščaku „ves dan molčé stati v veži, da bi gospodu prinesel pipo ali nalil vodo, ki mu je stala pred nosom“. Medtem ko je spesnil njegov vrstnik Lermontov s sedemnajstimi leti „Angela“, ta višek ruske romantike, je dobil Ševčenko v isti starosti „izdatne šibe“, ker ga je gospod nekoč ponoči zasačil pri slikanju in razsodil, da bi lahko upepelila njegova sveča „vso hišo ali vse mesto“. Prva Ševčenkova pesem je nastala šele leta 1838., ko je bil pesnik star štiri in dvajset let. To leto pomeni istočasno konec njegovega tlačanstva, ker so ga takrat odkupili graščaku pokrovitelji